

Е Т Н О Г Р А Ф І Я

Роман РАДОВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО ЖИТЛА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНІ (Друга половина XIX — початок ХХ століття)

Територія південно-західної частини Волині охоплює південний захід Волинської височини та південний схід Малого Полісся, що адміністративно відповідає північним районам нинішньої Львівської області (Сокальський, Радехівський, Буський, північний схід Кам'янецько-Бузького та північ Бродівського районів). Південно-західна Волинь займає основну територію колишнього удільного Белзького князівства, у складі якого входила у Волинське, а згодом у Галицько-Волинське князівства. Її культурну спорідненість з Волинню засвідчують мовно-діалектна єдність (південно-волинські говори) та спільність ряду ознак у матеріальній та духовній культурі.

З XIII ст., після об'єднання Галицького та Волинського князівств, поступово посилюються культурні зв'язки Белзької землі з Галичиною. Відтоді її історична доля щораз тісніше пов'язується з історичною долею Галичини. Цей зв'язок помітно поглибився після третього поділу Польщі (1795); внаслідок якого Волинь увійшла до складу Російської держави, а Галичиною та Белзькою землею заволоділа Австрія. Згадана спільність історичної долі помітно вплинула на подальше формування етнокультурних особливостей даного регіону: південно-західна частина Волині поєднує в собі елементи культури Волині та Північного Прикарпаття¹.

Це поєднання проявилося великою мірою в традиційному народному будівництві: у монументальній архітектурі, формуванні житлово-господарських комплексів, специфіці окремих споруд двору та житла.

Основний спектр народних будівельних традицій даного регіону відображенено у спорудженні житла.

Будівельним матеріалом для зведення стін житла була деревина. Тут, як і всюди на Волині та Поліссі, перевагу віддавали сосні, рідше використовували інші породи: тополю, липу, дуб. З дуба виготовляли здебільшого важливіші елементи споруди: підвалини, стовпи каркаса, кілки-тиблі та інше.

¹ Відомі спроби етнографів минулого розглядати цю територію як окрему локальну етнографічну групу. Наприклад, польський етнограф А. Фішер виділяв над Західним Бугом групу забужан. Див.: Fischer A. Rusini: Zarys etnografii Rusi.— Lwów; Warszawa; Kraków, 1928.— S. 10. Мирон Кордuba колишні повіти: Кам'янецький (Кам'янець-Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Бродівський та північну частину Золочівського виділяв як Галицьку Волинь. див.: К о р д у б а М. Писанки на Галицькій Волині //Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1899.— С. 169.

Через специфіку ґрунтів південно-західної частини Волині конечним було влаштування фундаментів. Як фундаменти використовували обрізки дубових колод (місцеві назви: «кітлици», «колодки», «кльоци», «штандари», «стояни», «підклади», «ставні»). Такі фундаменти трапляються у багатьох районах України, але тут (як також на Поліссі) вони переважають. Часто (передусім на сході Радехівського та півночі Бродівського районів) нижній вінець зрубу («підвалини») вкладали безпосередньо на землю. В новіших будівлях (кінця XIX — початку ХХ ст.) спорадично застосовували стрічкові фундаменти з каменю («камінці»). Інший характер мали фундаменти в давніших каркасних житлах. У таких спорудах за фундамент працювали стовпи каркаса, які вкопували в землю на 0,5—1,0 м («до цілі землі»)².

Виготовляли підвалини здебільшого з дуба, але досить часто (передовсім на Радехівщині та Бродівщині) — вони соснові. Підвалини робили дещо більших розмірів, ніж інші вінці зрубу. Давніше по кутах їх з'єднували в простий замок, але вже в будівлях середини XIX ст. фіксуємо також складніші замки — «канюки» (канюк з відкритим зубом).

Стіни жител зводили як в зрубній, так і в каркасній техніках, часто ці техніки взаємодоповнювались в одній будівлі. На основі повідомлень дослідників та за нашими польовими матеріалами можна зробити висновок, що давніші будівлі (першої половини — середини XIX ст.) здебільшого зводили в зрубній техніці («в вугли»). У другій чверті XIX ст. через винищення лісів каркасна техніка поступово витісняє зрубну, і вже наприкінці XIX — на початку ХХ ст. каркасно-дильсьона техніка стала, зокрема в колишньому Бродівському окрузі³ та Сокальському повіті⁴, переважаючи. В деяких безлісих місцевостях колишнього Сокальського повіту (та інших) наприкінці XIX ст. будували каркасно-вальковані, городжені з лози, а також муровані з цегли хати⁵. Але ці будівлі не набули тут великого поширення.

Стіни зрубних будівель складали з колод («цівок»), бруси, та дошкоподібних пластин («дощок на чотири цалі»). У другій половині XIX — на початку ХХ ст. стіни з колод робили рідко, частіше так будували, як свідчать наші матеріали, у першій половині — середині XIX ст. Житла, при будівництві яких використано «цівки», донині збереглися на сході досліджуваної території: села Станиславчик, Монастирськ, Руда-Бродівська (хата 1870 р.), Збуру (хати 1844, 1872 рр.), Шнирів (хата 1914 р.) на Бродівщині; Нивиці (хата другої половини XIX ст.) на Радехівщині; Тур'я в Буському районі.

Будівельним матеріалом у другій половині XIX ст. були здебільшого бруси та дошкоподібні пластини. Бруси виготовляли з колод невеликого діаметру (20—25 см), обтісуючи чи обпилиючи їх з чотирьох боків. Із колод більшого діаметру (30—50 см) виготовляли дошкоподібні пластини, розко-

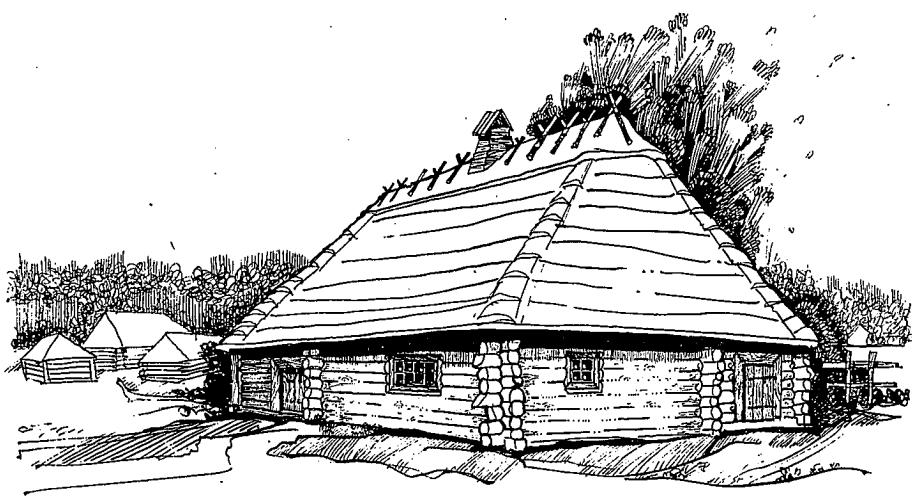
² Гурков В. С., Гошко Р. Ю. Поселение //Полесье: Материальная культура.— К., 1988.— С. 300.

³ Польський дослідник Броніслав Сокальський ще наприкінці XIX ст. фіксував у селі Сільці-Белзькому хати, будовані так, що їх кутові стовпи становили пні сосен, які росли колись на цьому місці. Див.: Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym.— Lwów, 1899.— S. 72.

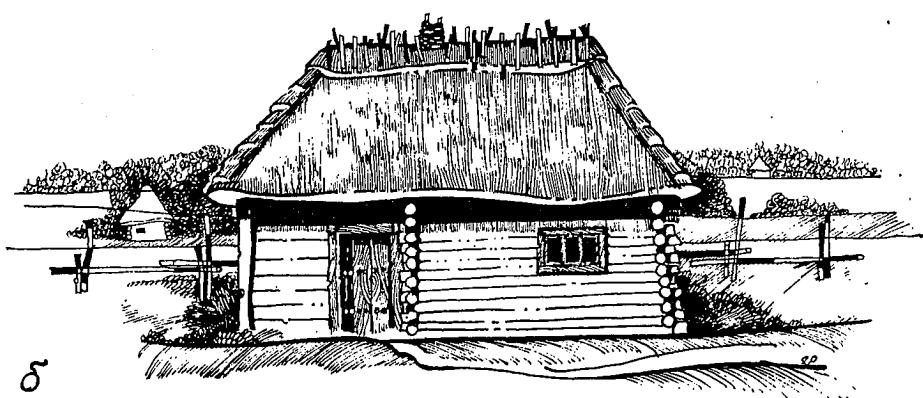
⁴ Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа //Украинский народ в его прошлом и настоящем.— Пг., 1916.— Т. 2.— С. 524.

⁵ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 72.

⁶ Ibid.

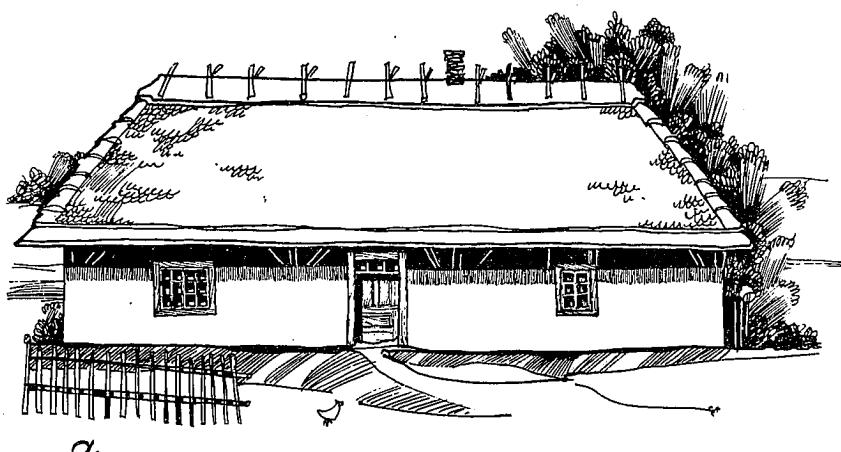

а

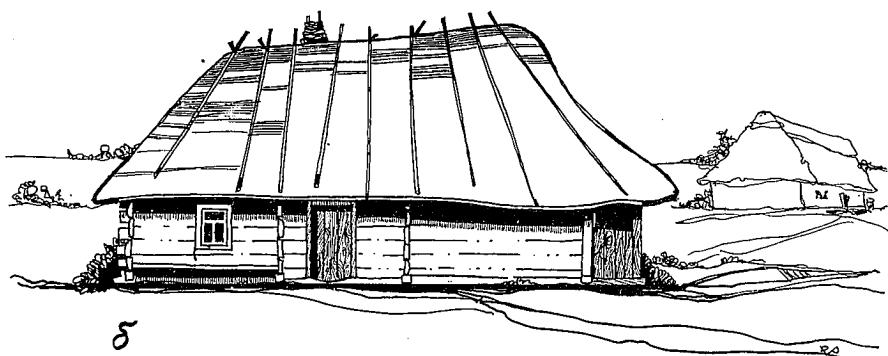

б

Традиційне житло південно-західної частини Волині:
а — хата із с. Зборів Бродівського р-ну Львівської обл. 1844 р.;
б — хата із с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. Сер. XIX ст.

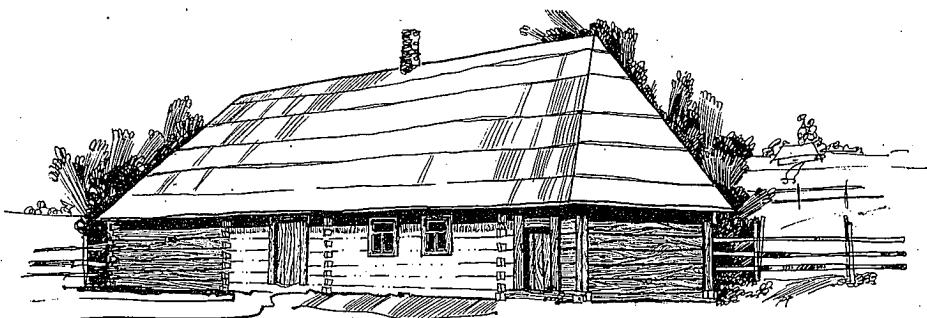

а

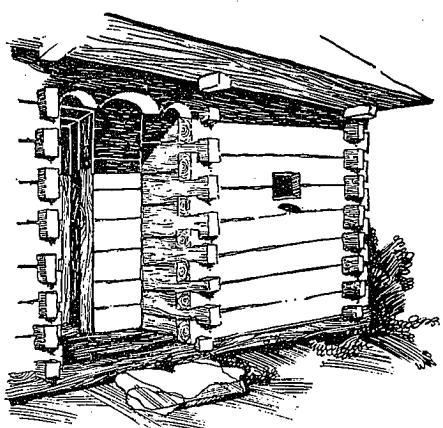

б

Традиційне житло південно-західної частини Волині:
а — хата із с. Заболоті Бродівського р-ну Львівської обл. 1878 р.;
б — хата з м-ка Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. 1899 р.

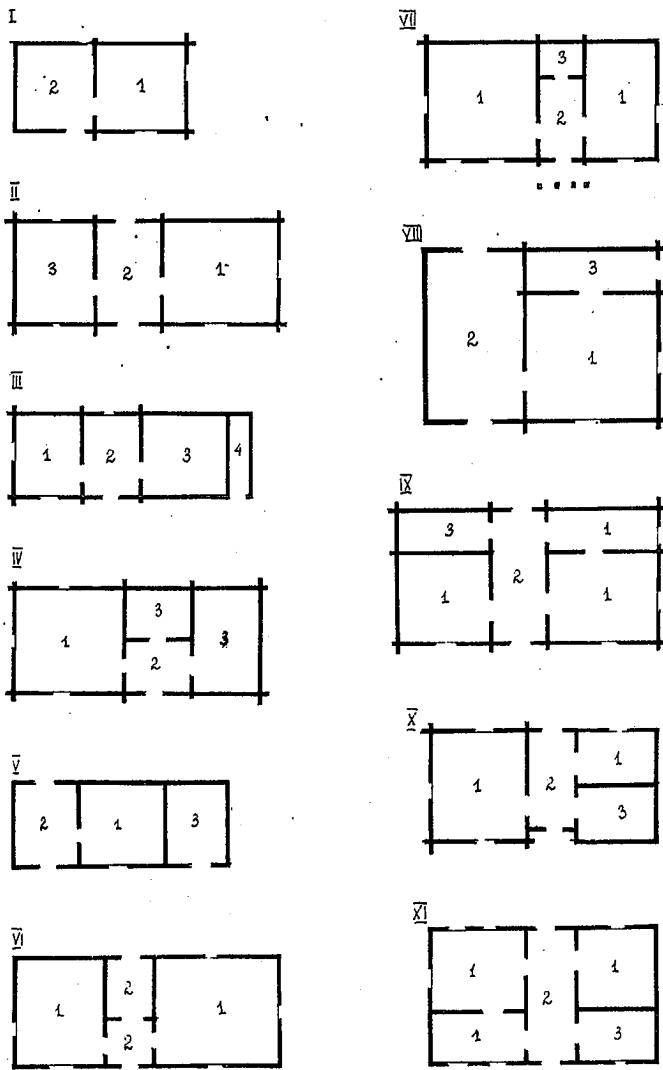
а

б

Традиційне житло південно-західної частини Волині:

а — хата із с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. Поч. ХХ ст.
б — ганок-ніша. Хата в с. Збруї Бродівського р-ну Львівської обл. Поч. ХХ ст.

Типові плани жителів південно-західної частини Волині
(1 — житлове приміщення; 2 — сіни; 3 — комора; 4 — прибік):

I — хата із с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. Друга пол. XIX ст.; II — хата з хутора Рижани Буського р-ну Львівської обл. 1873 р.; III — хата з м-ка Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. 1899 р.; IV — хата із с. Монастирок-Оглядівський Радехівського р-ну Львівської обл. 1855 р.; V — хата із с. Жужеляни Сокальського р-ну Львівської обл. Поч. XX ст.; VI — хата із с. Заболотці Бродівського р-ну Львівської обл. 1878 р.; VII — хата із с. Шнирів Бродівського р-ну Львівської обл. 1914 р.; VIII — хата із с. Збруї Бродівського р-ну Львівської обл. 1844 р.; IX — хата із с. Жужеляни Сокальського р-ну Львівської обл. 1870 р.; X — хата із с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. 1898 р.; XI — хата із с. Боб'ятин Сокальського р-ну Львівської обл. 1914 р.

люючи чи розпилиюючи їх на кілька частин. Місцева назва цих пластин — «дошки на чотири цалі», рідше їх називають «бруси». Товщина таких пластин не завжди відповідає чотирьом цалям (10 см), найчастіше вони завтовшки 10—13 см, рідше — 7—8 см. На північному сході товщина пластин збільшується до 15—17 см, і від брусів їх відрізняє хіба що велика ширина (коли брус у перерізі — наблизений до квадрата прямокутник, то ширина дошкоподібної пластини звичайно у 2,5—3 рази перевищує її товщину). За нашими матеріалами, уже в середині XIX ст. дошкоподібні пластини використовували при спорудженні стін житла досить часто, а в другій половині XIX — на початку XX ст. будівлі з цього матеріалу на території південно-західної частини Волині переважають. Стіни з колених пластин узагалі типові для західних районів Львівщини, з такого матеріалу будували на заході Бойківщини (Старосамбірський, Турківський райони), на Волинському Поліссі та в Білорусі (Пінщина, Брестщина) ⁷.

Вінці по кутах в'язали врубками різноманітних конфігурацій. Зводячи стіни з колод, використовували прості замки з лишком (місцева назва — «в вугли», «в ріг»). У будівлях з брусів чи дошкоподібних пластин часто застосовували складніші замки — канюки з прямим (або косим), скритим (рідше відкритим) зубом («на кані»). Зрідка вживали і такого замка, як риб'ячий хвіст.

Щоб ущільнити шви, шпари між вінцями вибивали мохом. У давніших хатах, складених з колод, у нижній чи верхній площині вінця вибирали поздовжній рівчак (хата 1844 р. в селі Збруях, хата 1870 р. в селі Руді-Бродівській Бродівського району).

Зовні білили (по дереву) тільки стіни житлової частини і сіней (як і в інших районах Волині). Зрідка забілювали ще й фасадну стіну комори. Траплялися будівлі, у яких білили тільки стіни житлової частини, стіни комори і сіней залишали небіленими (село Карів Сокальського району, хата початку ХХ ст.), подекуди зовсім не білили і тильну стіну (село Руда-Бродівська Бродівського району, хата 1870 р.). А в деяких селах фіксуємо хати, стіни яких зовні повністю побілені. У місцевостях, бідніших на ліс, при використанні низькоякісного будівельного матеріалу стіни дерев'яних хат тинькували («вправляли»). Б. Сокальський описав такий спосіб тинькування хат у колишньому Сокальському повіті: на всю поверхню стін набивали через 10—15 см насінні лати («били дранку»), накидали глину із січкою-полововою, потім вигладжували рукою чи дощечкою і забілювали глиною ⁸. Виправлені таким чином хати найчастіше трапляються на півночі Сокальського та Радехівського районів. Існував також інший спосіб тинькування стін (мабуть, більш давній): на всю поверхню стін набивали дубові кілочки («клини»), закидали глиносолом'яну суміш, вигладжували і білили (хата 1878 р. із села Заболотців Бродівського району, хата кінця XIX ст. із села Соколівки Буського району). На Сокальщині та Радехівщині виявлено ряд жителів кінця XIX — початку ХХ ст., на стіни яких замість ліски чи клинців набито очеретяні мати, після чого стіни акуратно виправлено. У місцях кутових стовпів каркаса житла заможних селян часто завершено пілястрами. Такий спосіб обробки стін надавав споруді ошатного вигляду.

⁷ Гурков В. С., Гошко Р. Ю. Поселение.— С. 302.

⁸ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 73.

Над житловими приміщеннями та коморою завжди влаштовували стелю (в сіннях її не було). Стелю робили з дощок, над коморою зрідка — з колотих плах. Її укладали на сволоки. На сході досліджуваної території (у Радехівському, на півночі Бродівського, Буського та південному сході Кам'янсько-Бузького районів) переважали дерев'яні стелі, вкладені на комбінації сволоків: кілька поперечних «балків», («платевок», «шустрамів») на поздовжньому «трамі». У Сокальському районі переважали стелі на одному — трьох поздовжніх чи поперечних «балках» (Б. Сокальський подає термін «сволок»)⁹. У новіших будівлях (початку ХХ ст.) на всій території перевагу віддавали поперечним сволокам.

Переважна більшість жителів південно-західної частини Волині була покрита чотирисхилими дахами на кроквах. Співвідношення висоти даху і видимої частини зрубу коливалося в межах від 1 : 1 до 1,5 : 1. Часто, здебільшого в будівлях першої четверті ХХ ст., дахи двосхилі, з усіченими у верхній частині фронтонами. Нерідко під стріхою влаштовували дерев'яну підсобітку, яку підтримували виноси платті і сволоків, зрідка — приставні кронштейни (такі дахи були поширені на всій території Волині). Основним будівельним матеріалом служили солом'яні сніпки. Усю поверхню даху покривали переважно сніпками, зв'язаними при гудзирі («сніпки»), під гребінь, на стріху, на роги давали сніпки, зв'язані ближче до колосся («китиці»). Верх даху («гребінку») вибивали м'ятою соломою і закріплювали дерев'яними «ключинами» (рідше вживали термін «кізли»). У селі Перв'ятичах Сокальського району виявлено хату кінця XIX ст., гребінь якої виготовлено з «каленниці» (мочені у рідкій глині солом'яні сніпки). З повідомлень Б. Сокальського можна зробити висновок, що наприкінці минулого століття на території колишнього Сокальського повіту каленицею часто пошивали не тільки гребінь, а і всю поверхню даху¹⁰. Вже наприкінці XIX ст. багатші селяни для покриття даху зрідка використовували листовий метал, дахівку.

Житло південно-західної частини Волині, як і в інших регіонах України, сформувалося на основі однокамерного опалюваного житла — кліті. За нашими матеріалами, у другій половині XIX — на початку ХХ ст. однокамерні житла тут не побутували, а якщо і траплялися, то мали тимчасовий характер.

Двокамерний тип житла (за планом ХАТА — СІНИ) ще в другій половині XIX ст. був на цій території досить поширеніший. Хату звичайно робили зрубною, сіни добудовували в стовпи. У селі Нивицях Радехівського району виявлено хату другої половини XIX ст., до якої входить житлове приміщення ($4,46 \times 4,25$ м), складене з колод у зруб, і широкі ($3,26 \times 4,25$ м) сіни каркасно-дильованої конструкції. У споруді збереглися первісні вікна, одне з яких розміщене посередині головного фасаду (розмір світлового отвору — $1,04 \times 0,6$ м), друге — на причілку ($0,54 \times 0,52$ м). Таке планування має також хата кінця XIX ст. із села Пустельника цього ж, Радехівського, району.

У другій половині XIX ст. у досліджуваному регіоні найпоширенішою була, безперечно, тридільна хата, до якої входили власне хата, сіни і комора. Таке житло (з деякими локальними відмінностями в порядку розташування приміщень) побутувало на всій території південно-західної частини Волині. Житло типу ХАТА — СІНИ — КОМОРА виявлено у Бродівському

⁹ Sokalski B. Powiat Sokalski... — S. 75.

¹⁰ Ibid. — S. 73.

районі — хата 1858 р. у селі Заболотцях, хата 1863 р. в селі Луговому, хата кінця XIX ст. в селі Збруях, у Радехівському районі — хата 1878 р. у селі Дмитрові, хата кінця XIX ст. у селі Гоголеві, хата кінця XIX ст., у селі Кривому, хата кінця XIX ст. у селі Оглядові; у Сокальському районі — в селах Карові, Куличкові, Сельці; у Буському районі — хата 1873 р. у селі Соколівці (хутір Рижани). Сіни в цих будівлях розміщували між хатою і коморою, вони мали двоє вхідних дверей («на виліт»), вхід у комору (як і в житлове приміщення) — із сіней. Ширина сіней здебільшого — 2—2,5 м. Подекуди, здебільшого на півдні та південному сході, у сіни вели тільки одні двері — з чільного фасаду (в тильній стінці дверей не було). Так збудовані хата 1899 р. біля міста Угнєва в Сокальському районі, хата 1870 р. у селі Руді-Бродівській Бродівського району, хата кінця XIX ст. у селі Соколівці Буського району та інші. У таких житлах при тильній стінці сіней часто відгороджували комірчину («присінки»). Прикладом може служити хата 1852 р. із села Оглядова та хата 1885 р. із села Монастирка Радехівського району.

Трапляється і так званий асиметричний тип трикамерного житла (СІНИ — ХАТА — КОМОРА), де житлове приміщення влаштовано між сіньми і коморою. Такі будівлі виявлено в селах Сокальського району (Хлівчани, Карів, Пристань, Куличків, Поздимир, Боратин). За свідченням українського дослідника Я. Миколаєвича, у минулому такі житла побутували і на сході — у колишньому Кам'янецькому повіті¹¹. У житловому приміщенні такої будівлі влаштовували одне витягнуте по горизонталі вікно (рідше — два менші) на головному фасаді. Двері в комору прорубували теж на головному фасаді. У будівлях цього типу при одній, двох, а навіть і трьох стінках часто влаштовували прибоки, шіпки. На Сокальщині прибоки зрідка влаштовують і в житлах типу ХАТА — СІНИ — КОМОРА. Вхід до комори тоді прорубують на головному фасаді (села Жужеляни, Хлівчани, Карів). Інколи з житлововою спорудою зблоковували хлів, рідше — стодолу.

Зростання чисельності населення, його культурних запитів з розвитком капіталізму привело до деяких змін у плануванні традиційного трикамерного житла. Комора поступово перетворилася в друге житлове приміщення, у якому поселялася нова сім'я. Тоді хата мала два рівнозначні житлові приміщення, у кожному з яких влаштовували піч. Заможніші селяни одне приміщення використовували як постійне житло, друге (звичайно більших розмірів) — як парадне, літнє, котре часто зовсім не опалювалося або мало лише грубку для обігрівання (хата 1878 р. у селі Заболотцях Бродівського району). У сінях таких будівель часто виділяли комірчину (хата 1914 р. із села Шнирова Бродівського району). Іноді комору прибудовували до причілкової стінки одного з житлових приміщень.

Наприкінці XIX — на початку ХХ ст. серед заможніших верств селянства великого поширення набули житла з виділеною по ширині житлового приміщення коморою чи ванькиром (другою кімнатою). На основі повідомлень Б. Сокальського можна зробити висновок, що вже в середині XIX ст. у колишньому Сокальському повіті побутувало житло типу ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА, а наприкінці XIX ст. воно вдосконалюється:

¹¹ М и к о л а є в и ч Я. Опис географічно-статистичний повіту Кам'янецького.— Львів, 1894.— С. 84.

КОМОРА/ХАТА — СІНИ — ВАНЬКИР/ХАТА¹². Аналогічні житла, за свідченням Я. Миколаєвича, у цей час будують і на сході (в колишньому Кам'янецькому повіті) ¹³. Подібна хата з села Радванців Радехівського району експонувалася на крайовій виставці у Львові 1894 р.¹⁴. Нашими польовими дослідженнями виявлено ряд будівель кінця XIX — початку XX ст. з такою схемою планування (села Радванці, Яструбичі, Паздимир, Вузлове, Стоянів, Ордів, Нивиці, Пустельник, Трійця, Криве, Дмитрів, Сморжів, Миколаїв, Стремільче. Волиця-Барилова, Оглядів Радехівського району; Лучиці, Баб'ятин, Свитязів, Тартаків, Перв'ятичі, Жужеляни, Новоукраїнка, Федорівці, Корчівка, Селець Сокальського району; Піски, Збруї, Шнирів, Конюшків Бродівського району та інші). Цей тип житла мав багато різновидностей: **ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА, ХАТА — СІНИ — ХАТИНА/КОМОРА, ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА/ХАТИНА, ХАТА/КОМОРА — СІНИ — ХАТИНА/КОМОРА, ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА/КОМОРА** та інші.

Хати з виділенними по ширині житлового приміщення ванькирами відомі також в інших районах Волині¹⁵, траплялися на Поділлі¹⁶, у Карпатах¹⁷, такі будівлі споруджувала козацька старшина на Лівобережжі. На Волині, як і на Поділлі, ванькир звичайно утворювали, перегородивши хату піччю і грубкою по ширині¹⁸, а в південно-західній частині Волині, як на Підкарпатті та в Карпатах, між хатою і ванькиром — капітальна стіна, що часто входить в конструкцію зрубу. Ще відомий український етнограф Федір Вовк звернув увагу на те, що в деяких галицьких місцевостях ванькири («кімната») могли утворювати, прорубуючи двері до комори, що розміщувалася при тильній стінці житлового приміщення¹⁹.

Цікаве житло збереглося в селі Збруях на Бродівщині — хата 1844 р. Добре простежується її первісне планування: **СІНИ — ХАТА/КОМОРА**. Хата з коморою становлять цілісний зруб — п'ятистінок ($8,24 \times 6,31$ м), складений із колод діаметром 0,3 м, до якого прилягали широкі ($3,89 \times 8,24$ м) каркасно-дильовані стіни. Стіна між коморою і хатою — капітальний зруб. У сінях було двоє дверей («навиліт»), із сіней двері вели в хату, з хати — двері до комори, другі двері з комори виходили на причілок. У це житло зруб-п'ятистінок (ХАТА — КОМОРА) входить цілісним і компонуючим елементом. Існує думка, що такий зруб-п'ятистінок виник ще в часи Київської Русі як житло рядових дружинників і побутував на території розселення східних слов'ян серед різних верств населення аж до XX ст.²⁰.

На початку ХХ ст. у деяких селах у сінях жителі усіх типів перегородкою стали виділяти кухню («пекарню», «сінці»). Прикладом може бути хата 1872 р. у селі Збруях на Бродівщині.

¹² Sokalski B. Powiat Sokalski... — С. 73.

¹³ Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний... — С. 84.

¹⁴ Данилюк А. Українська народна архітектура на крайовій виставці у Львові 1894 року // Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ). — 1984. — № 1. — С. 50.

¹⁵ Данилюк А. Народне житло Волині другої половини XIX — початку ХХ століття // НТЕ. — 1981. — № 6. — С. 77.

¹⁶ Косміна Т. Сільське житло Поділля. Кінець XIX—XX ст.— К., 1980. — С. 19.

¹⁷ Могитич І. Р. Типи та розвиток будівель селянського двору // Нар. архітектура Українських Карпат XV—XX ст.— К., 1987. — С. 43—49.

¹⁸ Данилюк А. Народне житло Волині... — С. 77; Косміна Т. Сільське житло... — С. 49.

¹⁹ Волков Ф. Этнографические особенности... — С. 530.

²⁰ Могитич І. Р. Типи та розвиток... — С. 47.

Цікавою особливістю житла південно-західної частини Волині були ганки. Характерний елемент містечкового будівництва, вони наприкінці XIX ст. масово проникають тут у будівництво сільське. Ганки відомі в багатьох регіонах України, але так широко, як на південному заході Волині, ніде не застосовувалися. Тут вони були різноманітних форм і конструкцій: від найпростіших односхилих чи двосхилих піддаш, підтримуваних виносами платв чи стовпцями, до досить розвинутих складних прибудов каркасної конструкції. У деяких селах Сокальського району при житлах споруджували по два ганки: від вулиці (власне «ганок») і від двору («присінки»).

Цікавим різновидом були ганки-ніші. Вони досить часто трапляються в селах Сокальського, Радехівського та Бродівського районів. Ці будівлі нагадують житла з підсінми північно-західної частини Полісся, різниця полягає в тому, що на Поліссі підсіни-нішу влаштовано вздовж комори і сіней²¹, а тут — вона тільки навпроти сіней. Аналогічні ганки-ніші відомі в будівництві Західного Поділля (Теребовлянський район Тернопільської області), на Покутті, в Карпатах, а також у деяких селах Західної Волині (Холмщина та Підляшшя)²².

Житлове приміщення звичайно мало два, три, рідше — одне, чотири вікна. На головному фасаді прорубували одне вікно (здебільшого витягнуте по горизонталі), рідше — два менші. Одне вікно робили на причілковому фасаді (по поздовжній осі житла). Деколи в тильній стінці влаштовували ще одне віконце.

Згідно з матеріалами наших досліджень, більшість жителів південно-західної частини Волині другої половини XIX — початку XX ст. мала на головному фасаді лише одне вікно. Б. Сокальський згадує «старі, низькі хати, з одним, найбільше двома маленькими віконцями»²³ (очевидно, хати першої половини — середини XIX ст.). У зафікованих нами хатах середини XIX ст. на чільному фасаді — теж одне вікно (хати 1844 р. у селі Зброях, 1853 р. у селі Заболотях, 1863 р. у селі Луговому, 1852 р. у селі Оглядові). Розміщення на головному фасаді одного вікна є характерною рисою житла Львівщини. Типове це явище і для Тернопільської та Закарпатської областей²⁴. Тут існували також житла з двома вікнами на головному фасаді. Подає їх Б. Сокальський²⁵, Я. Миколаєвич²⁶. Цей варіант частіше трапляється в новіших житлах кінця XIX, а особливо початку XX ст. Цікаво, що два вікна на головному фасаді є типовим явищем для Волині та Полісся. Але на Галицькій Волині у їх розміщенні є свої особливості. Так, якщо в житлі інших районів Волині та Полісся вікна розміщено близче до кутів і відстань між ними 2—3 м, то тут вони влаштовані близче до осі фасаду і відстань між ними коливається від 0,9 до 1,3 м. Причілкове вікно розміщене по поздовжній осі споруди (що є типовим для всієї Львівщини), а на Поліссі та решті території Волині — воно близче до покуття.

Протягом другої половини XIX ст. інтер'єр традиційного народного житла південно-західної частини Волині великою мірою диференціювався. Традиційний інтер'єр зберігся переважно в житлі бідніших верств населення, а

²¹ Гурков В. С., Гошко Р. Ю. Поселение.— С. 296.

²² Ткач В. Очерки Холмщины и Подляшья.— Холм, 1911.— С. 19.

²³ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 71.

²⁴ Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество.— К., 1977.— С. 48.

²⁵ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 74.

²⁶ Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний...— С. 84.

в житло заможніших селян поступово «проникають» елементи інтер'єру, характерні для містечок, а навіть для міст. Передовсім це стосується колишнього Сокальського повіту. На сході досліджуваної території згадана диференціація не була такою помітною.

Внутрішніх стін у житлі тут здебільшого не білили, у житловому приміщенні їх, як стелю та сволоки, мили. У селі Гоголеві на Радехівщині та в селі Сельці на Сокальщині існувала традиція, за якою нижню частину стін у кімнаті (до рівня 1,2 м) мили, а верхню білили. Таке ж фіксував Б. Сокальський у колишньому Сокальському повіті²⁷. Подібне оформлення внутрішніх стін відоме в інших регіонах Волині (села Устенське Первше, Устенське Друге Здолбунівського району²⁸) на Волинському Поліссі (Любомильський, Любешівський райони Волинської області). У багатьох селян внутрішні стіни житлової частини вже наприкінці XIX ст. забілені. Тоді часто білять і стелю, але сволоків, тим більше головного, не білили ніколи — їх завжди мили. На сволоку вирізали хрест, рік будівництва хати, імена фундаторів, зрідка — будівничого. На ньому записували весільні дати, існувала традиція переносити в нову хату, в разі перебудови, старий сволок. У селі Оглядові Радехівського району ми виявили хату початку XX ст., сволок якої перенесено зі старої хати початку XIX ст. На його нижній площині бачимо хрест, на боковій — напис: «ГДИ БЛЗИ ДОМЪ СЕИ СООРУЖИВ Р. Б. СЕМЕОН КУЦЬ И ПАВЕЛ СО СИНАМИ СВОИМИ ЯЦЮ ЕФМОМ РОКУ 1824 МЦА МАЯ ДНЯ Д».

Долівка давніше завжди була глиняна у всіх приміщеннях. Але вже в заможніших житлах останньої четверті XIX ст. з'являється дерев'яна підлога (здебільшого в хаті та коморі, у сінях — дуже рідко).

Піч робили велику. Як свідчать дослідники, вона займала четверту частину площи житлового приміщення. Наприклад, у хаті 1844 р. (село Збруї) її розміри в плані — $2,5 \times 2,6$ м, у хаті 1852 р. (село Оглядів) — $2,6 \times 2,3$ м. Печі робили з глини та дерева, на Сокальщині їх зрідка облицювали кахлями. Ще А. Фішер, підкresлюючи, що піч на Україні звичайно з глини, вказував: на Гуцульщині та Сокальщині можна бачити печі, обкладені кахлями²⁹. Цікаво, що 1894 р. на крайовій виставці у Львові у хаті з села Радванців експоновано кахлеву піч відомого сокальського майстра Шостишальця. На кахлях були зображені птахи-кавки (знак міста Сокаля)³⁰.

Дим з хати через каглу виходив у сіни, де розміщувано великий підвісний димник, виплетений з лози чи соломи й обліплений глиною. Рідко в будівлях кінця XIX ст. траплялися муровані від низу до верху комини. За по-відомленнями Б. Сокальського, наприкінці XIX ст. в колишньому Сокальському повіті кожна хата мала виведений понад дах димник, прикритий дашком³¹. Цікаво, що в той час навіть в околицях Львова (Городоцький, Яворівський райони) курні хати не були рідкістю³².

Піч ставили між входом і напільною стіною, пічний отвір повертали до чільної стіни. Якщо при тильній стінці житлового приміщення був ванькир, сюди виходив запічок. Часом (здебільшого у житлах початку ХХ ст.) у вань-

²⁷ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 76.

²⁸ Данилюк А. Народне житло Волині...— С. 78.

²⁹ Fischer A. Rusini...— S. 75.

³⁰ Данилюк А. Українська народна архітектура...— С. 50.

³¹ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 73.

³² Falkiewicz K. Monografia powiatu Gródeckiego.— Gródek, 1896.— S. 67—95.

кир повертали пічний отвір — тоді це приміщення відігравало роль кухні. Часом пічний отвір повертали в сіни, відгороджуючи тут кухню.

У куті, між входом і чільною стіною, стояв мисник, висів лижник. Далі, за піччю, при напільній стінці — ліжко. Б. Сокальський фіксував дуже прimitивні варіанти ліжка — кілька дощок, вкладених на чотири вбиті в землю стовпці («примістки», «постіль»)³³.

Над ліжком — жердки на одяг. Ікони розвіщували вздовж всієї причілкової стіни, захоплюючи часом і частину чільної. Наприклад, у селі Оглядові на стіні вішали ікони великих розмірів — $1,2 \times 0,6$ м. Вздовж чільної й вільної частини причілкової стіни встановлювали лави, основою їх часто були стовпці, вкопані в землю («кабиці»). Близче до покутя стояла скриня, у деяких селах замість неї — стіл (траплялося, що стіл і скриня стояли поряд). В оздобленні інтер'єру хати важливу роль відігравали прикраси з паперу, «пташки», зроблені з писанок, тощо. У житлі багатших селян, можна було бачити елементи інтер'єру, характерні для житла міщан.

Комори ніколи не білили, долівку тут робили глиняну, рідко дощану. У фасадній чи причілковій стіні часто влаштовували невеличке віконце різноманітних конструкцій і конфігурацій. Тут стояла скриня, зберігався одяг, деякі продукти харчування.

Стіни сіней теж не білили, тут не робили стелі, долівку завжди влаштовували глиняну. В сінях стояла лава, жорна, відро з водою.

Художнє оздоблення екстер'єру житла південно-західної частини Волині дуже скромне. Стіни, побілені глиною, в нижній частині підводили живтою, рудою глиною, рідше — сажею. На Сокальщині існувала традиція малювати обрамлення навколо вікон у червоний, зелений, голубий чи живтий колір. Фігурно затисували п'яти кроков, випуски сволоків платв. Скромно декорували і солом'яну стріху.

Отже, на території південно-західної частини Волині сформувався цікавий і оригінальний комплекс житлової будівельної культури. Поряд із спільними з волинським житлом рисами тут спостерігаємо ряд локальних особливостей, які сформувалися під впливом народного будівництва регіону Карпат. Проявляються вони у формі та специфіці розміщення вікон, способі виділення ванькира, великій поширеності ганків, використанні специфічних будівельних матеріалів (дошкоподібних пластин) тощо. Із просуванням на південний захід ці локальні особливості поглиблюються.

Roman RADOVYCH

ETHNIC CHARACTERISTICS OF DWELLINGS IN SOUTHWESTERN VOLHYN'

(Second half of the 19th-the early 20th cc)

The article surveys the ethnic development of dwellings in the latter half of nineteenth and early twentieth centuries in the southwesteran portion of Volhynia, in particular, the Sokal, Radekhiv, Bus'k, northeastern Kamianko-Bus'k and northern Brody regions.

The main construction material for erecting walls was wood: pine, poplar, linden, and oak. Houses were built according to various log-frame techniques using logs, beams and planks. The structures were covered, for the most part, by sheaves of straw.

The main types of floor plan were: R(residence)-H(hall)-S(storage room), H-R-S, H-R, R-H-R, and others. Noteworthy are houses with cellars or alcoves distributed along the width of the dwelling space.

³³ Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 75.

In the region which was studied, an interesting and original cultural complex of residential construction was formed. Along with typical Volhynian residential construction features, a number of local particularities are observable here. Those particularities reflect the influence of Carpathian residential construction: the form and specificity of the layout of windows, the method of separating the alcove, the extraordinarily widened porches, and other elements. Moreover, as one proceeds further to the southwest, these local features become even more pronounced.